

О.В. Ходак
м. Маріуполь

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ І РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Розвиток економічної системи України наприкінці ХХ, початку ХХІ століття, спонукав наукову спільноту, практиків господарської діяльності, особисту увагу приділити пошуку принципово нових шляхів та методів господарювання, зокрема виникла необхідність визначення регіональних особливостей та закономірностей розвитку промислових підприємств.

Вирішенню даної проблеми свою роботу присвячують як відомі українські так й зарубіжні вчені. Фундаторами наукових вітчизняних шкіл з означеного питання виступили О. Амоша, М. Білопольський, Н. Брюховецька, В. Гончаров, М. Іванов, С. Кожушкін, Л. Кузьменко, М. Чумаченко та ін. [1–8].

Дослідженням проблем розвитку регіональних промислових систем присвячені наукові розробки провідних наукових установ України, таких як КНЕУ, ХНЕУ, ІЕП НАНУ, тому обрана тема дослідження є цілком імовірною та актуальною.

Метою даної роботи є визначення закономірностей та регіональних особливостей розвитку промислових підприємств донецького регіону, які виступають системоутворювачами у загальному контексті розвитку.

Економічний розвиток і благополуччя функціонування сучасного промислового підприємства безпосередньо пов'язано з тенденціями розвитку й вишенням проблем саме в промисловому секторі, тобто в галузевому розрізі.

Промислові підприємства здатні виступити базою технічних інновацій і створити умови для якісних змін у майбутньому, чи стати гальмом позитивних змін, що відбуваються. Підтвердженням цьому може служити аналіз процесів трансформації, що відбулися в Україні протягом останніх десяти років.

Проведений аналіз динаміки реального ВВП і обсягів випуску продукції за минулі 15 років показує, що кризові явища в Україні продовжувалися аж до 1999 р.

За 1990–2000 р. обсяг ВВП скоротився на 59,2 %, обсяги виробництва промислової продукції — на 48,9 %, сільського господарства — на 51,5 %. Реальна заробітна плата зменшилася в 3,82 рази, а виплати пенсій — у 4 рази. На цьому негативному тлі промисловий сектор продовжував відігравати вирішальну роль і при загальному значному скороченні всього сектора матеріального виробництва (з 76,7 % до 65,5 %), його частка за цей період знизилася незначною мірою (з 50,7 % до 47,2 %).

Економічний підйом, що у цілому по Україні зареєстрований у 2000 р., у промисловому секторі почався ще в 1999 р. (рис. 1), темпи росту в промисловому секторі значно перевищують темпи зростання обсягу ВВП, а, з огляду на ту частку, що приходить до ВВП на промисловість, можна стверджувати, що саме її розвиток з'явився основною рушійною силою позитивних змін останніх років.

Однак, отримані позитивні зміни не є цілком переконливими, оскільки зношеність основних фондів, дотримання сучасних технологій в Україні залишаються все ще на досить низькому рівні.

Позитивні зміни в економіці України почалися ще в другій половині 1999 р. За підсумками цього року вперше за минулий період обсяги промислового виробництва порівняно з попереднім роком зросли (+ 4 %), у той час як у більшості інших секторів економіки (сільському господарстві, будівництві) усе ще продовжувався спад (табл. 1).

Пожавлення економічного зростання в цілому, як показують статистичні дані за 2000–2003 рр., [4,5] безпосередньо пов'язано з ініціюванням розвитку промислових підприємств традиційних галузей, що змогли перебороти кризові явища. Промислове виробництво в Україні за 2000 р. збільшилося на 12,9 %, за 2001 р. цей показник склав вже 14,2 %, щоправда, у 2003 р. темпи знизилися до 7 %.

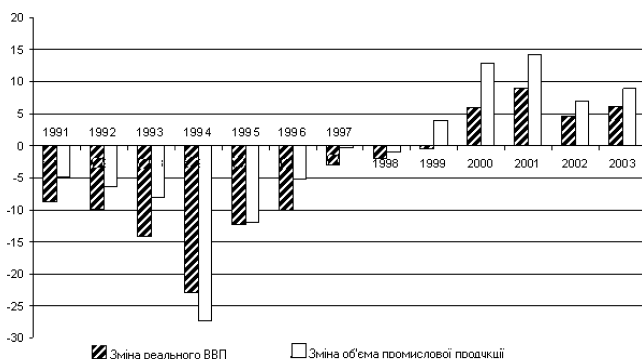

Рис. 1. Динаміка зміни обсягів ВВП і промислової продукції по Україні за 1991–2003 рр.

Залучення промислових підприємств у процес реформування супроводжувалося низкою специфічних проблем, в основному, пов'язаних із диверсифікацією,

конверсією, реструктуризацією промислового виробництва. Неоднозначність оцінки цих процесів було поглиблено відсутністю відповідного правового поля, незавершеністю правової реформи. Через це, минуле десятиліття було дуже непростим для промислових підприємств, зокрема, Донецького регіону.

За даними НДІ статистики, Держкомстату України, Донецька область займає лідируюче місце протягом останніх 5 років з обсягів виробництва промислової продукції, забезпечуючи 16,5 % загального обсягу виробництва в країні (табл. 2).

У 1999–2000 рр. темпи зростання промислового виробництва в області демонстрували явну тенденцію до збільшення (1999 р. — на 7 %, у 2000 р. — на 12,2 %) і були одними з найвищих в Україні. У 2002–2006 рр. відбулося дворазове зниження цих показників, причому в основному за рахунок вуглевидобувної галузі, обсяги виробництва в якій тільки в 2001 р. скоротилися більш ніж на 4 %, а також зниження темпів росту на коксохімічних підприємствах [4,5].

Провідне місце в галузевій структурі промисловості Донецької області належить підприємствам гірничо-металургійного комплексу. Закономірності й особливості їхнього розвитку багато в чому визначають результативність всіх економічних перетворень у регіоні. Значний взаємозв'язок і взаємозалежність підприємств цього комплексу припускає необхідність вивчення особливостей розвитку вуглевидобувних і металургійних підприємств із метою визначення загальних тенденцій і закономірностей їхнього розвитку з урахуванням особливостей Донецького регіону.

Закономірності розвитку вуглевидобувних підприємств багато в чому визначені попередніми етапами розвитку вугільної галузі в цілому. До прийняття Україною самостійності основним елементом державної політики у вугільній промисловості України було централізоване управління нею через Міністерство вугільної промисловості Української РСР, що входило до складу союзно-республіканського Міністерства вугільної промисловості СРСР. З 1975 по 1982 рр. організаційна структура управління вугільною промисловістю Української РСР складалася з двох рівнів: «Міністерство вугільної промисловості — виробничі об'єднання».

Первинною ланкою господарювання виступали виробничі об'єднання, що мали статус державних підприємств. Шахти, розрізи, збагачувальні фабрики й інші підприємства в структурі виробничих об'єднань дістали права виробничих одиниць і не мали правової самостійності [6].

У період 1975–1982 рр. вугільна галузь України переживала найбільший підйом: у 1976 р. було здобуто максимальну кількість вугілля за всю історію галузі. Проте, вже в цей період позначилися основні проблеми вітчизняної вугільної промисловості — почалося поступове зниження видобутку вугілля, продовжувалося падіння продуктивності праці робітників, скорочувалася кількість шахт, збільшувалася собівартість при порівняно стабільних гірничо-геологічних умовах.

З 1982 р. у зв'язку з тим, що шахти стали самостійними державними підприємствами в складі об'єднань і були наділені відповідними правами, у структурі управління галуззю додалася ще одна ланка — підприємство з видобутку вугілля.

Індекси фізичного обсягу випуску товарів і послуг по галузях економіки (у відсотках до попереднього року)

Рік	Усього по галузях	В тому числі:					
		Випуск товарів (усього)	Промисловість	Сільське господарство	Будівництво	Транспорт	Інші галузі
1992	94,3	92,1	93,9	86,8	94,0	89,1	87,4
1993	92,8	90,6	93,6	91,5	64,3	88,5	90,6
1994	93,6	94,1	92,6	103,5	90,3	80,6	52,2
1995	77,5	74,0	72,7	83,9	62,0	85,5	69,2
1996	87,6	87,4	88,0	96,3	64,8	79,5	102,2
1997	90,8	90,8	94,9	90,5	66,0	82,3	93,3
1998	98,3	98,3	99,7	98,1	88,1	98,1	101,6
1999	96,9	96,9	99,0	90,2	101,4	96,4	103,1
2000	99,6	100,0	104,0	93,1	92,0	93,4	117,2
2001	105,9	108,8	112,4	109,2	104,2	104,9	98,3
2002	109,1	110,6	114,2	110,6	110,6	101,3	100,5
2003	104,8	106,4	107,0	101,2	101,7	99,4	98,7

Таблиця 2

Динаміка й структура виробництва промислової продукції (робіт, послуг) провідними промисловими регіонами України в 2002–2006 рр.

Регіон	Темпи зростання промислового виробництва у % відносно до попереднього року					Питома вага регіона в загальному обсязі промислового виробництва, %				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Донецька область	93	107	112,2	106	104	18,7	19,3	18,3	18,2	16,5
Дніпропетровська область	97	101	116,3	109	104	16,2	16,1	16,0	16,3	14,8
Запорізька область	102	110	119,6	102	101	8,5	8,6	8,7	8,8	7,3
Луганська область	94	108	129,6	130	104	6,0	6,4	6,4	6,5	7,1
Харківська область	103	105	103,7	117	105	6,6	6,4	5,1	5,6	5,1

Шахта могла розпоряджатися закріпленими за нею основними й оборотними коштами, трудовими й матеріальними ресурсами, мати окремий (але не самостійний) баланс, здійснювати свою діяльність на внутрішньогосподарському розрахунку, утворювати фонди матеріального заохочення, соціальних заходів, житлового будівництва і самостійно розпоряджатися ними. Структура управління галуззю стала складатися з трьох рівнів: «Міністерство вугільної промисловості — виробниче об'єднання — шахта».

У період 1982–1990 рр., пов'язаний з початком змін у політичному й економічному житті України, негативні тенденції у галузі (різке зниження вуглевидобутку, продуктивності праці, скорочення числа шахт, масові страйки шахтарів у 1987–1989 роках) продовжували наростати [6]. Під час отримання Україною незалежності в 1991 році, вугільна галузь уже знаходилася в кризовому стані.

Кардинальне реформування діяльності промислових підприємств вугільної промисловості по суті почалося в 1995 році.

На першому етапі уряд України вжив заходів щодо приватизації вугільної галузі. У 1996 році вийшов Указ Президента України № 116 від 7 лютого «Про структурну перебудову вугільної промисловості» [7]. У ньому передбачалася конкретна програма дій щодо корпоратизації вуглевидобувних підприємств із можливістю їхньої наступної приватизації (корпоратизація у вугільній галузі — перетворення всіх

шахт та інших структурних одиниць виробничих об'єднань у державні підприємства — юридичні особи).

Передбачалося, що після загальної корпоратизації підприємств, що входять до сфери управління Мінвуглепрому України (ця структура на той час була знову відновлена), вони будуть перетворені в державні відкриті акціонерні товариства (ДВАТ), державні акціонерні компанії (ДАК), а також державні холдингові компанії (ДХК) [5].

Однак рівень перетворень виявився не настільки глибоким, ніж планував уряд: структурну перебудову провели далеко не всі підприємства.

Слід зазначити, що при цьому у випадку приватизації Кабінет Міністрів України через представлення Фонду державного майна України залишав за собою право на відповідний пакет акцій акціонерних товариств, створених на базі підприємств гірничодобувної промисловості.

Наступною значимою подією, що зробила вплив на процес розвитку вугільних підприємств, з'явилося введення урядом у 2000 р. практики аукціонів із продажу коксівного вугілля.

На аукціонах передбачалося участь шахт і споживачів вугілля (наприклад, металургійних комбінатів), що повинно було призвести до викоринювання бартеру й появи на шахтах «живих» коштів. Але, використовуючи всі доступні механізми впливу на уряд, трейдери фактично зірвали проведення першого аукціону з продажу коксівного вугілля в

червні 2000 року. Це особливо важливо для вугільних підприємств Донецького регіону, що в цілому спеціалізуються на видобутку коксівного вугілля, яке є важливою сировинною складовою металургійного виробництва [4.5].

Таким чином, проаналізувавши основні законодавчі та складові забезпечення розвитку системи утворювальних підприємств Донеччини, можемо зробити висновки про наступне.

На розвиток вуглевидобувних підприємств наприкінці ХХ століття, безпосередній вплив зробили схеми торгівлі вугіллям, які існували в той період.

Після руйнування в 1996 році державної системи централізованих вуглепостачань і поглинання більш дрібних комерційних структур могутніми трейдерськими акціонерними товариствами були створені схеми, що припускали реалізацію комерційними структурами посередницьких функцій по всій лінії «видобуток-збут» чи «видобуток-збагачення-збут».

Не дивлячись на широке коло вжитих заходів, повноцінна структурна перебудова вуглевидобувних підприємств проходить неефективно.

Щорічно збільшується не тільки кількість закритих і ліквідованих шахт, але і дефіцит бюджетних асигнувань. Виділені кошти розподіляються серед великої кількості шахт і не виконуються, насамперед, природоохоронні заходи і соціальні зобов'язання.

Таким чином, для вирішення питань євроінтеграції, вступу до СОТ, промислового сектору Донбасу, як й України в цілому необхідна розробка зваженої концепції розвитку на підставі використання основних положень хартії про сталий розвиток суспільства у ХХІ столітті, саме ці питання потребують подальшої розробки та наукового пошуку.

Література

1. Амоша А. И., Иванов Е. Р. Каноны рынка и законы экономики. Кн. 1. Методология экономико-математического анализа. — Донецк: ИЭП НАН Украины. — 1998. — 420 с.
2. Белополюский Н. Г. Энвайроника — наука о развитии и совершенствовании общества и мира. — Донецк-Мариуполь: ИЭП НАН Украины, 1997. — 331 с.
3. Брюховецька Н. Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія та практика. — Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. — 276 с.
4. Гончаров В. М., Солоха Д. В., Фесіна О. А., Мухопадов В. К., Кузнецов О. О. Підвищення ефективності інвестиційно — інноваційної діяльності підприємства за умов ринкового оточення: Монографія. — Донецьк: СПД Купріянов В. С., 2007. — 202 с.
5. Гончаров В. М., Солоха Д. В., Припотень В. Ю., Фесіна О. А. Організація Управління ефективним розвитком промислових підприємств в умовах ринкового середовища: Монографія. — Донецьк: СПД Купріянов В. С. — 2006. — 206 с.
6. Кожушкин С. Г., Ивашин В. М. Реструктуризация угольной промышленности и ее социально — экологические последствия // Уголь Украины. — 2000. — № 10. С. 3—10.
7. Указ Президента Украины № 116/96 от 7 февраля 1996 г. «О структурной перестройке угольной промышленности» // Эксперт — юрист: Информ. — правовая библиотека. Версия 8.0. актуальна на 01.01.2004.
8. Чумаченко М. Г., Амоша О. И., Иванов М. И., Кузьменко Л. М., та ін. Концепція державної промислової політики України / — Донецьк: ІЕП НАНУ, 2000. — С. 27—34.